

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Het kopen van kansen: de inzet van schaduwonderwijs in de onderwijscompetitie

Elffers, L.

DOI

[10.5117/9789463728829](https://doi.org/10.5117/9789463728829)

Publication date

2019

Document Version

Final published version

Published in

Gelijke kansen in de stad

License

CC BY-NC-ND

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Elffers, L. (2019). Het kopen van kansen: de inzet van schaduwonderwijs in de onderwijscompetitie. In H. van de Werfhorst, & E. van Hest (Eds.), *Gelijke kansen in de stad* (pp. 55-66). Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.5117/9789463728829>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (<https://dare.uva.nl>)

Gelijke kansen in de stad

*Onder redactie van
Herman van de Werfhorst en Erna van Hest*

Amsterdam University Press

Deze publicatie is tot stand gekomen met steun van het Amsterdam Centre for Inequality Studies (AMCIS).

Foto's auteurs:

Gabriël van Beusekom: door Kasia Karpinska

Henny Bos en Xavier Moonen: Universiteit van Amsterdam

Henrike Galenkamp: door Foto-Groep Hilversum

Matthijs Kalmijn: door Gerard van Hees

Maartje Raijmakers: door Jeroen Oerlemans

Alle overige auteurs: Monique Kooijmans Fotografie

Afbeelding omslag: streetartfrankey

Ontwerp omslag: Coördesign, Leiden

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6372 882 9

e-ISBN 978 90 4855 089 0

DOI 10.5117/9789463728829

NUR 740

Creative Commons License CC BY NC ND (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0>)

© All authors / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2019

Some rights reserved. Without limiting the rights under copyright reserved above, any part of this book may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise).

4. Het kopen van kansen: de inzet van schaduwonderwijs in de onderwijscompetitie

Louise Elffers

Louise Elffers is lector Kansrijke Schoolloopbanen in een Diverse Stad aan de Hogeschool van Amsterdam en universitair docent Onderwijswetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam. Zij houdt zich bezig met de inrichting van onderwijs(stelsels) en de invloed van die inrichting op de schoolloopbanen van jongeren met verschillende onderwijs- en thuisachtergronden. Daarbij hebben vraagstukken rond kansengelijkheid in het onderwijs haar bijzondere interesse.

De opkomst van de onderwijscompetitie in Nederland

In Nederland voltrekt zich – evenals in andere landen – een proces van onderwijsexpansie. Leerlingen volgen steeds meer onderwijs op steeds hogere niveaus, in de hoop een kansrijke plek te vinden in de toenemend geschoolde samenleving. Het aandeel hogeropgeleiden in Nederland groeide de afgelopen vijftig jaar aanzienlijk. Was in de jaren zestig van de vorige eeuw krap 5 procent van de beroepsbevolking hoogopgeleid,¹ tegenwoordig heeft in een stad als Amsterdam bijna de helft van de beroepsbevolking een hbo- of universitair diploma op zak.² De groei van de groep hogeropgeleiden wordt niet alleen waargenomen over dit soort langere periodes. Ook in de afgelopen tien tot vijftien jaar nam het aandeel hogeropgeleiden in alle beroepssectoren zichtbaar toe.³

In de geschoolde samenleving vormt onderwijs een primaire route naar maatschappelijk succes. Hogeropgeleiden hebben betere kansen op de arbeidsmarkt, met name als het gaat om de salarisontwikkeling op de langere termijn.⁴ Het behaalde opleidingsniveau is ook in tal van andere domeinen een onderscheidend kenmerk geworden.⁵ Naast de reeds langer bekende samenhang tussen opleidingsniveau en – onder meer – relatievorming, woonsituatie, gezondheid, politieke oriëntatie en algeheel welzijn,⁶ bestaan

er tegenwoordig ook verzekeringsmaatschappijen en datingservices voor hogeropgeleiden.⁷ Schrijver dezes stuitte tijdens haar zwangerschap zelfs op het bestaan van zwangerschapsgymnastiek voor hogeropgeleiden. Opleidingsniveau is, kortom, een wezenlijk kenmerk van onze identiteit geworden.⁸

De bepalende rol die onderwijs speelt in de levensloop leidt tot een sterke opwaartse druk in het onderwijs. Veel leerlingen proberen zo hoog mogelijk opgeleid te raken. Voor kinderen uit lageropgeleide gezinnen biedt het volgen van hoger onderwijs de kans op het realiseren van opwaartse sociale mobiliteit. Voor kinderen uit hogeropgeleide gezinnen is het volgen van hoger onderwijs veeleer een noodzakelijke voorwaarde om neerwaartse sociale mobiliteit te voorkomen. In een samenleving met steeds meer hogeropgeleiden neemt de relatieve waarde van diploma's bovendien af. Dat betekent dat het voor statusbehoud nodig kan zijn niet enkel hetzelfde, maar zelfs een hoger opleidingsniveau te bereiken dan dat van de vorige generatie.⁹

Als gevolg van de onderwijsexpansie ontstaat competitie aan de bovenkant van het onderwijsbestel. 'Gestudeerd hebben' is niet langer voldoende om zich te kunnen onderscheiden in de geschoolde samenleving. Was het vroeger heel bijzonder wanneer iemand 'drs.' voor zijn naam had staan, tegenwoordig is er meer nodig om op te vallen in de groeiende massa hoogopgeleiden. Er zit echter een plafond aan het opleidingsniveau dat iemand kan bereiken. Wanneer het niet mogelijk is nog meer of hoger onderwijs te volgen dan anderen, zal moeten worden uitgeweken naar andere strategieën, zoals het volgen van beter – of als beter aangeschreven – onderwijs.¹⁰ Voorbeelden van deze strategie zijn de keuze voor een selectief *university college* of een buitenlandse 'topuniversiteit' in plaats van een reguliere universiteit, het volgen van een *honours* programma in plaats van het standaard bachelorprogramma, of de voorkeur voor een categoriaal gymnasium in plaats van het vwo op een scholengemeenschap. Kende het Nederlandse onderwijslandschap van oudsher minder kwalitatieve differentiatie dan bijvoorbeeld de Angelsaksische stelsels – een diploma van de ene Nederlandse universiteit is in beginsel niet meer of minder waard dan dat van een andere –, de laatste jaren nemen vraag naar en aanbod van onderscheidende programma's toe.

Om hun kansen in de geschoolde samenleving te maximaliseren, proberen veel leerlingen een plekje te bemachtigen op de onderwijsroute die het meeste perspectief biedt op het behalen van het hoogste diploma. In Nederland moeten zij daartoe al vroeg laten zien dat zij tot de betere presteerders behoren. Al gedurende het basisonderwijs wordt met behulp van een meerjarig leerlingvolgsysteem het relatieve vaardigheidsniveau van leerlingen vastgesteld. Dat relatieve vaardigheidsniveau is een sturende

factor in de formulering van het schooladvies, dat bepaalt tot welk niveau voortgezet onderwijs leerlingen worden toegelaten. Het Nederlandse voortgezet onderwijs kent een groot aantal sterk van elkaar gescheiden onderwijsroutes, zeker in vergelijking met andere landen.¹¹ Leerlingen volgen voor alle vakken onderwijs in hun eigen niveaugroep. Steeds minder scholen hanteren in de onderbouw een één- of meerjarige brugperiode met meerdere niveaus in een klas. Ook de mogelijkheden om te wisselen van route zijn de afgelopen jaren teruggelopen. Door deze ontwikkelingen is het voor leerlingen extra belangrijk geworden om al direct bij de overgang naar het voortgezet onderwijs een plekje op de gewenste route veilig te stellen.

De selectie aan het eind van het basisonderwijs en de gesegmenteerde structuur van het voortgezet onderwijs voeren de druk in de onderwijscompetitie flink op. Leerlingen en ouders merken dat ze al vroeg alle zeilen moeten bijzetten om perspectief te behouden op toegang tot het hoger onderwijs. Een leerling moet zorgen dat hij al op de basisschool met de beste presteerders mee kan komen. De strijd om bij de kopgroep te behoren, vertoont parallellen met een sportieve competitie, zoals een hardloophwedstrijd. Gaat de kopgroep harder lopen, dan moeten alle renners mee om hun positie te behouden. De sterksten zetten voor de zekerheid nog een extra tandje bij om hun positie veilig te stellen. De renners die daar net achter zitten, moeten alles op alles zetten om te kunnen blijven volgen. Voor wie de opwaartse druk in het onderwijs door deze bril bekijkt, was het geen verrassing toen enkele jaren geleden de eerste signalen binnenkwamen dat Nederlandse leerlingen en ouders in toenemende mate naar extra hulpmiddelen grijpen om de competitie aan te gaan. Het nieuwste wapen in de strijd: schaduwonderwijs.

De groei van het schaduwonderwijs in Nederland

Met de term schaduwonderwijs worden aanvullende onderwijsactiviteiten aangeduid die leerlingen na schooltijd op eigen kosten volgen ter verbetering van het leren en presteren op school.¹² Dit gaat om bijles, huiswerkbegeleiding en toets- en examentrainingen die leerlingen naast het reguliere onderwijs volgen. De term schaduwonderwijs verwijst dus niet naar privéscholen, waarheen sommige leerlingen gaan in plaats van naar het regulier, publiek bekostigd onderwijs. Schaduwonderwijs is gericht op de ondersteuning of verbetering van het leren en presteren op school, zoals bijlessen in wiskunde of Engels, maar ook op ondersteuning bij het leren plannen en zelfstandig werken. Onderricht in zaken die geen deel uitmaken van het reguliere

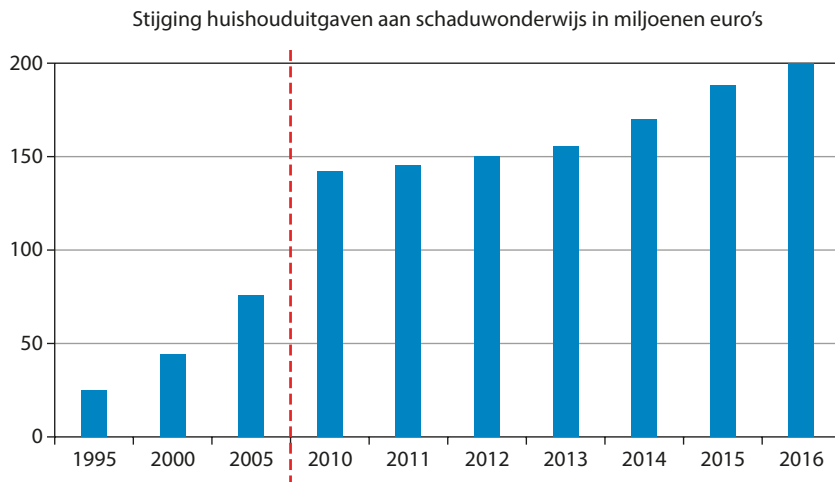

Fig. 4.1 Stijging huishouduitgaven aan schaduwonderwijs, op basis van CBS-data.

De stippellijn is ingetekend om te wijzen op het per 2010 verspringen van de intervallen op de x-as van vijf jaar naar één jaar.

curriculum, zoals het leren van een extra taal, muziek, toneel, sport of religie, vallen niet onder de noemer van schaduwonderwijs. Schaduwonderwijs gaat om onderwijsaanbod waarvoor gezinnen zelf betalen. De hulp die een familielid, vriend of buurman incidenteel of structureel biedt bij schoolwerk valt dus niet onder schaduwonderwijs. Ook gratis aanbod dat wordt verzorgd door een stichting of buurthuis, of door de school zelf, wordt in beginsel niet aangemerkt als schaduwonderwijs. Deze laatste afbakening is echter onderwerp van discussie. In de praktijk bestaat een zeker 'grijs' gebied van deels gesubsidieerd of gratis en deels betaald onderwijsaanbod, waarbij soms ook verschillende doelen worden nagestreefd, die deels onder de formele definitie van schaduwonderwijs vallen en deels niet.¹³

Schaduwonderwijs is de internationaal gangbare term voor privaat-bekostigd aanvullend onderwijs¹⁴, waarmee wordt benadrukt dat sprake is van een vorm van onderwijs die als een schaduw meebeweegt met het reguliere onderwijs. Als de inhoud of structuur van het reguliere onderwijs verandert – bijvoorbeeld wanneer exameneisen veranderen of wanneer een selectieve toets wordt ingevoerd – dan volgt het schaduwonderwijs door het aanbod daarop aan te passen. Bijlessen en andere vormen van betaalde begeleiding buiten school komen voor in alle landen en onderwijsstelsels. Het gebruik van schaduwonderwijs was tot nu toe in Nederland echter lang niet zo wijdverbreid als in sommige andere landen, zoals Zuid-Korea of Japan. De laatste jaren wordt zichtbaar dat ook Nederlandse leerlingen in toenemende

mate gebruikmaken van schaduwonderwijs. Figuur 4.1 toont de stijging in uitgaven van gezinnen aan schaduwonderwijs in 20 jaar tijd van zo'n 25 miljoen naar zo'n 200 miljoen euro. Ook scholen en ouders merken dat steeds meer kinderen in een klas deelnemen aan vormen van schaduwonderwijs.¹⁵ Naar schatting maakt tegenwoordig één op de drie gezinnen met kinderen in het voortgezet onderwijs gebruik van een vorm van schaduwonderwijs.¹⁶

De opkomst van het schaduwonderwijs in Nederland roept veel vragen op. Waarom maken steeds meer leerlingen gebruik van schaduwonderwijs? Wat zegt die toename over de kwaliteit van ons onderwijs? En wat zijn de gevolgen van het opkomend gebruik voor de kansengelijkheid in het onderwijs?

De inzet van schaduwonderwijs in de onderwijscompetitie

De motieven van ouders en leerlingen voor de inzet van schaduwonderwijs kunnen in beginsel worden geïnclassificeerd langs twee lijnen: als een middel om te remediëren of als een middel om te excelleren. In het eerste geval is sprake van leerachterstanden, tegenvallende cijfers of specifieke leerproblemen, die de aanleiding vormen voor de inzet van schaduwonderwijs. Een leerling heeft bijvoorbeeld extra uitleg, meer individuele begeleiding of een tijdelijk extra zetje nodig om tot het gewenste of benodigde prestatieniveau te komen. Schaduwoonderwijs met een remediërend doel wordt vaak ingezet wanneer een leerling dreigt te blijven zitten, af dreigt te zakken naar een lager niveau of een schooladvies dreigt te krijgen dat lager uitvalt dan gehoopt. Remediëring kan echter ook preventief worden ingezet, wanneer ouders, of hun kinderen zelf, vrezen zonder de inzet van schaduwonderwijs te zeer achterop te raken. In beide gevallen wordt schaduwonderwijs ingezet om van een – potentiële dan wel actuele – achterstand naar een voldoende prestatieniveau te komen.

Schaduwonderwijs wordt echter ook ingezet door leerlingen die er helemaal niet zo slecht voor staan, of die zelfs tot de groep bovengemiddeld presterende leerlingen behoren. In dat geval wordt schaduwonderwijs niet ingezet om achterstanden weg te werken ten opzichte van een gemiddeld of minimaal benodigd prestatieniveau, maar om bóven dat niveau uit te stijgen. De inzet van schaduwonderwijs om te excelleren komt onder meer naar voren onder deelnemers aan Cito-toets- en eindexamentrainingen, die met het oog op het aankomende schooladvies of de decentrale selectie voor bepaalde universitaire studies zo hoog mogelijke scores willen behalen. Ook de inzet van schaduwonderwijs om te excelleren kan overigens preventief van aard zijn. Ouders en leerlingen motiveren zulk gebruik van

schaduwonderwijs vaak in termen van de behoefte aan extra zekerheid. In aanloop naar bepalende toetsen of examens willen zij er zeker van zijn dat ze er alles aan hebben gedaan om een zo hoog mogelijke score te behalen, ook al is er geen directe aanwijzing dat dit zonder de inzet van schaduwonderwijs niet zou lukken.¹⁷

In alle hierboven besproken gevallen van de inzet van schaduwonderwijs kan de vraag worden opgeworpen waarom leerlingen en ouders de wens of noodzaak voelen om zelf extra training of begeleiding in te kopen. Kennelijk ervaren zij dat het aanbod van het reguliere onderwijs onvoldoende mogelijkheden biedt om de gewenste remediatie of excellentie te bewerkstelligen. Die constatering impliceert overigens niet per definitie dat de kwaliteit van het reguliere onderwijs tekortschiet. Er zijn bijvoorbeeld geen aanwijzingen voor een samenhang tussen de groei van het schaduwonderwijs en een door ouders gepercipieerde of door de Inspectie van het Onderwijs geconstateerde kwaliteitsdaling in het reguliere onderwijs. Een andere verklaring voor de groei van het schaduwonderwijs zou kunnen zijn dat het aanbod van het reguliere onderwijs juist redelijk stabiel is gebleven, maar dat de vraag van ouders en leerlingen aan dat onderwijs verandert, waardoor alsnog een kloof tussen vraag en aanbod ontstaat. De – vooralsnog beperkte – empirie op het gebied van schaduwonderwijs in Nederland wijst inderdaad in die richting.¹⁸ Ouders en leerlingen ervaren dat het reguliere onderwijs onvoldoende tegemoet kan komen aan de individuele leerbehoeften en -benodigdheden. In sommige gevallen vinden ouders dat een tekortkoming van de school in kwestie. Maar ondervraagde ouders geven ook aan te kunnen begrijpen dat een school nu eenmaal niet altijd kan voorzien in de individuele aandacht die zij wensen of nodig achten voor hun kind. De opkomst van schaduwonderwijs in Nederland zou dan vooral begrepen moeten worden als een toenemende vraag van ouders en leerlingen naar persoonlijke begeleiding en maatwerk, waarop het reguliere onderwijs vooralsnog onvoldoende weet in te spelen. De groeiende vraag naar maatwerk past bij het beeld van het toegenomen belang van een optimaal verloop van de schoolloopbaan in de geschoolde samenleving: ouders en leerlingen willen er alles aan doen om de beste schoolprestaties te realiseren.

Er is overigens ook nog een heel andere verklaring voor het groeiende gebruik van schaduwonderwijs, die weinig van doen heeft met het prestatieniveau van een leerling of met de kwaliteit van het onderwijs. Nu in steeds meer gezinnen beide ouders werken en de welvaart is toegenomen, vervult schaduwonderwijs ook de functie van verlengde kinderopvang. Waar kinderen in de basisschoolleeftijd naar een naschoolse opvang gaan tot de ouders thuiskomen van hun werk, neemt een huiswerkklas of

bijlesinstituut deze functie na de overgang naar het voortgezet onderwijs over. De kinderen worden tot etenstijd opgevangen, met als bijkomend voordeel dat het huiswerk al is gedaan wanneer ouders en kinderen rond etenstijd thuiskomen.

Schaduwonderwijs en kansengelijkheid

Deelname aan schaduwonderwijs kost geld. De vraag naar de toegankelijkheid van deze diensten laat zich dan ook eenvoudig beantwoorden. Daarmee is echter nog niet gezegd dat de opkomst van schaduwonderwijs een bedreiging vormt voor de kansengelijkheid in het onderwijs. Daarvoor is het niet alleen nodig te bepalen wat de gevolgen zijn van het gebruik van schaduwonderwijs voor leerlingen die er gebruik van maken, maar ook voor de leerlingen die er geen gebruik van maken. Om met het eerste te beginnen: door de grote variëteit van het aanbod wat betreft doel, duur, intensiteit en kwaliteit, is het lastig algemene uitspraken te doen over de effecten van deelname aan schaduwonderwijs. Niettemin laten de beschikbare onafhankelijk uitgevoerde evaluaties van enkele programma's positieve effecten zien in termen van verbeterde schoolprestaties. Dat impliceert dat met de inzet van schaduwonderwijs inderdaad voordeel kan worden gecreëerd in de onderwijscompetitie. En de mogelijkheid om zulk voordeel te creëren is afhankelijk van de ouderlijke portemonnee.

Een internationale review-studie naar het gebruik van schaduwonderwijs bevestigt een consistente relatie tussen de sociaal-economische status van gezinnen en de inzet van schaduwonderwijs.¹⁹ Hoe rijker of hogeropgeleid de ouders, hoe vaker zij schaduwonderwijs inkopen voor hun kinderen. Daarbij valt ook op dat kinderen van rijkere ouders vaker aan meer intensieve en duurdere een-op-een-programma's deelnemen, waar kinderen van minder bedeelde gezinnen vaker aan klassikale vormen van schaduwonderwijs deelnemen, met minder ruimte voor individuele begeleiding. In Nederland zijn er aanwijzingen dat kinderen van hogeropgeleide ouders vooral gebruikmaken van betaalde vormen van bijles en huiswerkbegeleiding, waar kinderen van lageropgeleide ouders vaker deelnemen aan huiswerkklassen of extra begeleiding die gratis door de school of door externe partijen zonder winst oogmerk worden aangeboden.²⁰ Deze bevindingen sluiten aan bij het beeld dat deelnemers aan de onderwijscompetitie niet alleen meer, maar ook beter onderwijs proberen te vergaren dan anderen. Geprivilegieerde gezinnen lijken inderdaad kwalitatief voordeel te zoeken door duurdere of exclusievere vormen van schaduwonderwijs in te zetten.

Misschien nog wel belangrijker voor beantwoording van de vraag naar de relatie tussen schaduwonderwijs en kansengelijkheid, zijn de gevolgen van een toenemend gebruik van schaduwonderwijs voor leerlingen die er zelf géén gebruik van (kunnen) maken. Doordat leerlingen in competitie met elkaar zijn om toegang tot de hogere onderwijsniveaus, dreigen leerlingen achterop te raken zodra anderen hun eigen prestaties weten te verbeteren met behulp van schaduwonderwijs. Wanneer slechts enkele leerlingen gebruikmaken van schaduwonderwijs, zal de relatieve achterstand voor andere leerlingen marginaal zijn. Zodra steeds meer leerlingen in een klas deelnemen aan schaduwonderwijs, wordt dit effect echter reëel. Net als in een sportieve competitie impliceert het voordeel van de één een achterstand voor de ander.

Een tweede risico van het gebruik van schaduwonderwijs voor leerlingen die er geen gebruik van kunnen maken, is dat docenten in het reguliere onderwijs bewust of onbewust taken kunnen gaan overhevelen naar de schaduw. Hoe meer leerlingen in een klas schaduwonderwijs volgen, hoe sterker zowel leerlingen als leraren geneigd zijn om in de reguliere les minder tijd en aandacht te besteden aan extra uitleg of individuele verwerking van de lesstof. Ook kan sneller de neiging ontstaan om leerlingen voor extra ondersteuning door te verwijzen naar het schaduwonderwijs. Zo'n overheveling van taken is zichtbaar in landen waar het overgrote deel van de leerlingen schaduwonderwijs volgt, en is aanleiding te spreken over een 'verborgen privatisering' van het publieke onderwijs.²¹ Hoewel het gebruik van schaduwonderwijs in Nederland minder wijdverbreid is, vertonen ook de vooralsnog beperkte data die hier voorhanden zijn signalen van een overheveling van taken door scholen in reactie op het opkomend gebruik van schaduwonderwijs. Zo geven enkele leraren desgevraagd aan minder tijd te besteden aan extra uitleg als ze weten dat leerlingen na school naar een huiswerk- of bijlesinstituut gaan, en sommige ouders ervaren dat scholen geneigd zijn leerlingen die extra begeleiding nodig hebben direct door te verwijzen naar schaduwonderwijs.²²

De zorg over de gevolgen van de opkomst van schaduwonderwijs voor de kansengelijkheid in het onderwijs betreft dus enerzijds de relatieve achterstand die leerlingen oplopen wanneer medeleerlingen voordeel weten te creëren door extra onderwijs en begeleiding in te kopen. Anderzijds is de zorg dat leerlingen die geen gebruik maken van schaduwonderwijs verstoken blijven van de benodigde uitleg of begeleiding wanneer het schaduwonderwijs zich een vaste positie in het onderwijslandschap verwerft. Leerlingen, ouders en onderwijsgeevenden kunnen steeds meer gaan leunen op het gebruik van schaduwonderwijs voor het realiseren van voldoende schoolse ontwikkeling en prestaties, waardoor het steeds lastiger wordt

om nog zonder schaduwonderwijs toe te kunnen. Wanneer het gebruik van schaduwonderwijs een voorwaarde wordt voor een succesvol verloop van de schoolloopbaan, hebben leerlingen van wie de ouders geen bijles kunnen betalen het nakijken. Daarmee beïnvloedt de portemonnee van ouders alsnog de kansen van leerlingen in een publiek bestel dat, conform de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, vrij toegankelijk onderwijs nastreeft.²³

Een gezamenlijke opdracht voor onderzoek, beleid en praktijk

In de geschoolde samenleving zoeken leerlingen en ouders naar kansen om zo hoog mogelijk opgeleid te raken. Ouders willen er zeker van zijn dat hun kind er op school alles uit haalt wat erin zit, en zijn bereid daarvoor extra investeringen te doen. Schaduwwonderwijs biedt de mogelijkheid tot het kopen van extra kansen in de onderwijscompetitie. Door middel van schaduwonderwijs trachten leerlingen en hun ouders het prestatieniveau op te vijzelen. In sommige landen, met name in Zuidoost-Azië en Zuidoost-Europa, is schaduwonderwijs een standaard onderdeel van de schoolloopbaan geworden voor wie het kan betalen. Zulk structureel gebruik van schaduwonderwijs in een samenleving is in tegenspraak met het meritocratische uitgangspunt dat talent en inzet leidend zouden moeten zijn voor de positie die iemand in die samenleving bekleedt. Als talent wordt aangejaagd met behulp van dure bijlessen, en inzet door een ingehuurde kracht wordt bewaakt, zijn zulke merites in feite te koop. Dat is een conclusie die verdergaande implicaties heeft dan wanneer we simpelweg zouden concluderen dat de toegang tot schaduwonderwijs niet helemaal eerlijk is verdeeld, zoals dat nu eenmaal geldt voor alles wat op de vrije markt te koop is. Het gaat hier immers niet om het kopen van een mooie auto of een dure vakantie, maar om het kopen van kansen in een onderwijscompetitie waarop de verdeling van maatschappelijke posities in onze samenleving is gebaseerd.

Die conclusie noopt tot daadkracht in onderwijsonderzoek, -beleid en -praktijk. Het gebruik van schaduwonderwijs in Nederland is niet zo wijdverbreid als in sommige andere landen, en het is lastig te voorspellen of we in Nederland die kant uit gaan. Afgaande op de motieven van ouders en leerlingen om schaduwonderwijs in te zetten, is er echter weinig reden te denken dat het gebruik van schaduwonderwijs in Nederland op dit moment al aan z'n plafond zit. In enkele landen waar schaduwonderwijs zich een vaste positie heeft verworven in de schoolloopbaan van leerlingen, is later tevergeefs getracht het gebruik alsnog terug te dringen, onder meer door het bieden van gratis naschoolse programma's

op de scholen. Maar het blijkt lastig de situatie te keren wanneer ouders en leerlingen inmiddels vertrouwen op schaduwonderwijs om hun kansen in de onderwijscompetitie te maximaliseren. Het is dus zaak om tijdig na te denken en te handelen nu het schaduwonderwijs ook in Nederland in opkomst is.

Hierboven werd al enkele malen aangestipt dat de empirie op het gebied van schaduwonderwijs in Nederland vooralsnog beperkt is. Er wordt inmiddels langs verschillende wegen hard gewerkt om de oorzaken en gevolgen van de opkomst van schaduwonderwijs beter in kaart te brengen. Schaduwonderwijs blijft echter een vooralsnog vrijwel onontgonnen onderzoeksterrein, waarop zowel vanuit de onderwijskunde als vanuit andere maatschappij- en gedragswetenschappen veel nuttig werk valt te verrichten. Zowel nadere analyses van de Nederlandse context, als benutting van de ruime kennisbasis over schaduwonderwijs in landen die ons voorgingen in de explosieve groei van het schaduwonderwijs, kunnen het onderwijsbeleid en de onderwijspraktijk informeren bij het formuleren van een antwoord op de opkomst van het schaduwonderwijs in Nederland. Een belangrijke vraag is wat leerlingen en ouders, maar ook leraren die de overstap naar de schaduw maken, daar vinden wat het reguliere onderwijs op dit moment kennelijk onvoldoende biedt. Daaraan verbonden is de onvermijdelijke vraag waar de taak van de school begint en ophoudt: wat moeten en mogen we van een school verwachten in termen van aanvullende begeleiding van individuele leerlingen, en wat niet? Dit zijn vragen die een nadere dialoog tussen onderzoekers, beleidsmakers en onderwijsgeevenden vergen. Daarbij zou onder meer nagedacht kunnen worden over de (on)wenselijkheid van verschillende scenario's, zoals het aanbieden van meer toegankelijke vormen van aanvullend onderwijs door scholen zelf, door stichtingen en andere instellingen zonder winstoogmerk, of door het bedrijfsleven als onderdeel van hun filantropische portefeuille. Aan elk van deze scenario's kleven voor- en nadelen in termen van kwaliteit, doelmatigheid en toegankelijkheid, die een zorgvuldige afweging vereisen.

Alle kinderen hebben recht op vrij toegankelijk onderwijs van goede kwaliteit. Zeker in een stad als Amsterdam, waar de scheidslijnen tussen hoger- en lageropgeleid, tussen rijk en arm en tussen kansrijk en kansarm scherp kunnen zijn, is dat een opdracht die steeds opnieuw onze aandacht en inzet vraagt. Onderzoek, beleid en praktijk kunnen elkaar versterken in een gezamenlijke zoektocht naar manieren om te waarborgen dat elk kind in het Nederlandse onderwijs de kans krijgt om zich optimaal te ontplooiën. Het Nederlandse onderwijs kan hierin goed voorzien. De uitdaging is te voorkomen dat met de opkomst van het schaduwonderwijs de portemonnee van ouders via een omweg alsnog de kansen van kinderen bepaalt.

Noten

1. Min. OCW, 2013.
2. Compendium voor de leefomgeving, 2018.
3. CBS, 2017.
4. CBS, 2012.
5. SCP, 2014.
6. Zie: Van de Werfhorst, 2015.
7. Elffers, 2018.
8. Baker, 2011.
9. Van de Werfhorst & Dronkers, 2016.
10. Lucas, 2001.
11. Van de Werfhorst, Elffers & Karsten, 2015.
12. Elffers & Jansen, 2019.
13. Zie: Elffers et al., 2019.
14. Bray, 1999.
15. Elffers, 2018.
16. De Geus & Bisschop, 2017.
17. Elffers, 2018.
18. Elffers, 2018.
19. Jansen, Jak & Elffers, *under review*.
20. De Geus & Bisschop, 2017.
21. Bray, 2011.
22. Elffers, 2018.
23. Verenigde Naties, 1948.

Literatuur

- Baker, D.P. (2011). The future of the schooled society: the transforming culture of education in postindustrial society. In: M.T. Hallinan (red.) *Frontiers in sociology of education*. Dordrecht: Springer.
- Bray, M. (1999). *The shadow education system: Private tutoring and its implications for planners*. Fundamentals of Educational Planning No.61, Paris: UNESCO International Institute for Educational Planning (IIEP).
- Bray, M. (2011). *The challenge of shadow education*. Brussel: Europese Commissie.
- CBS (2012). Studeren loont. Inkomens van afgestudeerden in het mbo, hbo en wetenschappelijk onderwijs. *Sociaaleconomische trends, 2e kwartaal 2012*. Den Haag/Heerlen: CBS.
- CBS (2017). *Meer hoogopgeleiden in alle beroepsklassen*. Via: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2017/36/meer-hoogopgeleiden-in-alle-beroepsklassen>, gepubliceerd op 7-9-2017.

- Compendium voor de leefomgeving (2018). *Hoogopgeleiden, 2017*. Via: <https://www.clo.nl/indicatoren/nl2100-opleidingsniveau-bevolking>, gepubliceerd op 29 mei 2018.
- Elffers, L. (2018). *De bijlesgeneratie. Opkomst van de onderwijscompetitie*. Amsterdam: AUP.
- Elffers, L., Fukkink, R., Jansen, D., Helms, R., Lusse, M., Timmerman, G. & Fix, M. (2019). *Aanvullend onderwijs: leren en ontwikkelen naast de school. Een verkennende schets van het landschap van aanvullend onderwijs in Nederland*. Amsterdam/Rotterdam/Groningen: NWA.
- Elffers, L. & Jansen, D. (2019). *De opkomst van schaduwonderwijs in Nederland: de stand van kennis en openliggende vragen*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Geus, W. de & Bisschop, P. (2017). *Licht op schaduwonderwijs. Onderzoek naar deelname aan en uitgaven voor schaduwonderwijs*. Utrecht: SEO/Oberon.
- Jansen, D., Jak, S. & Elffers, L. (under review). Functions of shadow education in school careers: a systematic review.
- Lucas, S.R. (2001). Effectively maintained inequality: education transitions, track mobility, and social background effects. *American Journal of Sociology* 106 (6), 1642-1690.
- Min. OCW (2013). *Trends in beeld*. Den Haag: OCW.
- SCP (2014). *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland*. Den Haag: SCP.
- Verenigde Naties (1948). *Universele verklaring rechten van de mens*. Via <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>.
- Werfhorst, H.G. van de (red.) (2015). *Een kloof van alle tijden. Verschillen tussen lager en hoger opgeleiden in werk, cultuur en politiek*. Amsterdam: AUP.
- Werfhorst, H.G. van de, Elffers, L. & Karsten, S. (2015). *Onderwijsstelsels vergeleken: leren, werken, burgerschap*. Meppel: Ten Brink.
- Werfhorst, H.G. van de & Dronkers, J. (2016). Twee kanten van de meritocratie: trends in nominale en positionele ongelijkheid. in: P. de Beer & M. van Pinxteren (red.) *Meritocratie. Op weg naar een nieuwe klassensamenleving?* Amsterdam: AUP.